

УДК [94 : 929.52] (477.46)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.5.177>

Тетяна Кузнець*

ІСТОРІЯ УМАНЩИНИ У ЖИТТЄПИСІ РОДИНИ МЕЙЄНДОРФІВ

Анотація: У статті систематизовані та доповнені з інших історичних джерел деякі фрагменти з історії Уманщини, що були виявлені у спогадах Марії Мейєндорф про свою родину. Перш за все, це опис помість у селах Томашівка, Язубець, Вільшана Слобідка Уманського повіту другої половини ХІХ – початку ХХ ст., влаштування побуту аристократичної родини та адаптація її у середовищі українського селянства, життєві перипетії у роки суспільної трансформації. За спогадами М. Мейєндорф укладено біографію Юрія Федоровича Мейєндорфа, який з 1911 до 1919 р. трічі обирався Головою Земської Управи Уманського повіту, що розширює знання про діяльність органу місцевого самоврядування – Уманського земства. Почерпнутою зі спогадів М. Мейєндорф інформацією про вбивство брата Юрія Мейєндорфа перевірені повідомлення періодичної преси та щоденникових записів сучасника – громадського діяча П.Ф. Курінного про смерть і похорон очільника Уманського земства.

Увіражено мотиви пошанування мешканцями села Томашівка пам'яті Н.М. Мейєндорф, могила якої і тепер доглядається селянами. Підтверджена інформація про місце розташування будинку Юрія та Наталії Мейєндорфів в Умані.

Ключові слова: біографія, життєпис родини, спогади, родина Мейєндорфів, Уманське повітове земство, Уманський повіт

Біографічна традиція у світовому та вітчизняному вимірах має глибоке коріння і не втрачає своєї актуальності. На кожному етапі еволюції мемуарного простору перед нею постають нові завдання, зумовлені як суспільними викликами, так і появою нових практик використання спогадової літератури. Визначаючи завдання та перспективи майбутнього розвитку біографіки в Україні, директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, авторитетний вчений В.І. Попик зазначив, що «важливо всебічно поширювати біографічні знання, надавати їм дієву адресну спрямованість, підносити культуру сприйняття біографічної інформації представниками різних за віковими, освітніми, професійними характеристиками аудиторій»¹.

Упродовж останніх десятиліть в Україні напрацьовано значний досвід досліджень та інформаційної роботи у галузі біографіки. Його узагальнення й аналіз знайшли відображення у роботах Н.І. Любовець. Це історіографія проблеми вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела², новітня історіографія вітчизняної мемуаристики

* Кузнець Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>; e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

¹ Попик В.І. Біографіка в роки незалежності України: етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми, завдання та перспективи майбутнього розвитку // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Ін-ту біограф. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; редкол.: М.Г. Палієнко (голов. ред.) та ін. Київ, 2021. Вип. 22. С. 32.

² Любовець Н.І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Ін-ту біограф. дослідж. 2010. Вип. 7. С. 66-104.

стосовно проблеми термінології та класифікації³, питання сучасних трансформацій мемуарного простору: загальний і локальний виміри⁴. Аналіз сучасного стану, проблемно-тематичного діапазону, здобутків і нерозв'язаних проблем розвитку історико-біографічних досліджень здійснено у колективній монографії, авторами якої є наукові співробітники Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського⁵. Серед висвітлених у монографії проблем є таке питання як «Біографіка у вивченні місцевої історії та краєзнавчих дослідженнях»⁶. Аналіз стану біографіки, узагальнення досвіду дослідження мемуарної та спогадової літератури розширюють можливості її використання для поглиблення локальної історії.

Метою статті є систематизація виявленої у спогадах баронеси Марії Федорівни Мейєндорф про свою родину інформації⁷, що стосується історії Уманщини. Увиразнення такої інформації сприятиме доповненню локальної історії, ліквідації прогалів у ній, розширенню джерельної бази історико-краєзнавчих досліджень.

Походили Мейєндорфи з прибалтійських німців, яким 1679 р. грамотою шведського короля надано баронський титул. Рішенням Держради Російської імперії від 20 грудня 1865 р. за дворянським родом фон Мейєндорф був визнаний баронський титул. Єгор Федорович Мейєндорф (1794-1879) народився в Петербурзі і був близьким до монаршої родини. З дружиною Ольгою Федорівною, яка була наполовину гречанкою, наполовину німкою, вони мали семеро дітей: п'ятеро синів і двох доньок. Один з їх синів – Федір Єгорович (1842-1911) 1872 року отримав звання полковника, а через рік звільнився від служби за сімейними обставинами і виїхав з сім'єю з Петербурга в Україну.

Сімейні обставини полягали у тому, що у молодій сім'ї Федора та Марії Мейєндорфів раптом не стало грошей на дороге та безтурботне життя у Петербурзі. Свій капітал Ф.Є. Мейєндорф тримав не в державному, а у приватному банку і коли той збанкрутував, то пропали усі вкладені гроші. Тоді батько виділив синові Ф.Є. Мейєндорфу ту частину спадку, яку він мав отримати після його смерті. Цих коштів було мало для життя в столиці і Ф.Є. Мейєндорф купив у Київській губернії невелике помістя, яке знаходилось у селі Томашівка Уманського повіту. Марія Федорівна згадувала, що куплений поміщицький будинок був напередодні повної розрухи: з-під дерев'яної підлоги та вікон дуло, опалювані соломною печі погано горіли та гріли, шпалери на стінах були старими та брудними. І її батько почав це все переробляти⁸.

Енергійний столичний офіцер з наближеної до царського двору родини, Федір Єгорович Мейєндорф ні найменшого поняття не мав про сільське господарство та сільське

---

³ *Любовець Н.І.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Ін-ту біограф. дослідж. 2016. Вип. 13. С. 28-50.

⁴ *Любовець Н.І.* Сучасні трансформації мемуарного простору: загальний та локальний виміри // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica: зб. наук. пр. Інституту біограф. дослідж. 2020. Вип. 20. С. 172-189.

⁵ *Історична біографістика в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи: колективна монографія / редкол.: В.І. Попик (гол. ред.) та ін.* Київ: НБУВ, 2019. 364 с.

⁶ *Попик В.І., Ляшко С.М., Мішук С.М.* Біографіка у вивченні місцевої історії та краєзнавчих дослідженнях // *Історична біографістика в Україні...* С. 93-99.

⁷ *Мейєндорф М.Ф.*, баронесса. Воспоминания / Сост., предисл. *Е. Муравьевой.* Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 2017. 304 с.

⁸ *Ibid.* С. 20.

життя. Але його допитливість і цікавість допомагали адаптуватись у нових умовах. Його донька потім згадувала, що вставав він дуже рано і відправлявся у поля, повертався до обіду, а потім знову йшов до пізнього вечора. У нього з'явилась нова справа і він вникав у тонкощі землеробства та господарства загалом. Та й побут потрібно було налагоджувати. У подружжя Федора Єгоровича та Марії Василівни Мейендорфів було три маленькі доньки: Александра (Аліна), Марія, Анна, а в Томашівці народилося ще двоє синів – Юрій і Василь. Усього ж подружжя мало дев'ятеро дітей, різниця між віком старшої доньки і наймолодшої складала п'ятнадцять років. Авторка «Спогадів» зазначала, що коли вони приїхали в Томашівку, то у будинку не було на що сісти, так як не було меблів. Від попереднього власника залишилось тільки кілька ліжок і старе крісло. Батько, коли купляв помістя, то не обумовив наявність меблів і привіз сім'ю у пустий будинок. Але це не дуже засмутило молоде подружжя Мейендорфів. Незручності житла і відсутність світського товариства та родичів не засмучували молоду баронесу. Згадуючи маму у ті роки, Марія Федорівна писала, що вона була завжди веселою, задоволеною, захопленою своїми планами перетворень у будинку, завжди зайнятою якоюсь роботою: весною квітковими клумбами, влітку – варкою варення, сушінням фруктів та іншими заготовками; зимою – кроєм і шиттям для дітей білизни, суконь і теплого одягу. Вона ніколи не скучала⁹.

Нічого не розуміючи у господарстві, молодий Ф.Є. Мейендорф не довго був залежним від управителя свого маєтку, який потайки його обкрадав. Спіймавши злодія на гарячому, новий власник Томашівки звільнив управителя та взявся за справу сам. Він прислухався до порад, допитувався до всього, усім цікавився, і, врешті, став поміщиком. Його донька згадувала, що «його любили за коректність, за повагу до селян, за те, що він ніколи не затримував платню, за те, що між ним і працівником не було ніякого середостіння: він особисто кожної суботи розплачувався з поденщиками; кожен місяць – з місячниками; усі записи вів сам. Він не лінувався. Любові до себе він не шукав: ніколи не займався ніякою благодійністю. Відношення до людей було у нього чисто діловим і саме це подобалося гордому українському (малоросійському в тексті – Авт.) народові»¹⁰.

Так Ф. Мейендорф з кадрового військового перетворився у поміщика, який з першого дня приїзду в Томашівку почав вникати у сільське господарство. Пізніше ще на деякий час він повернеться до військової служби, але господарство у Томашівці він закладав сам. Найближчим помічником йому став розумний, чесний і відданий столяр Семінський. Поміщицький будинок був відремонтований і до нього прибудували домову церкву. Марія Федорівна згадувала, що батько особисто працював над іконостасом: з допомогою трафарету вирізав орнамент для ікон, які були прислані братом дружини¹¹. Мати окрім виховання дітей, теж займалася помістям: вона виписувала насіння квітів і розводила їх, завела рамкові вулики замість старинних дубків¹². Але надійшов час давати старшим дітям освіту і, заклавши помістя в Томашівці, сім'я перебралася до Одеси, де мешкала з 1882 до 1892 року. Потім Мейендорфи поїхали до Петербурга і тільки на літній час приїздили в Україну.

---

⁹ Ibid. С. 10.

¹⁰ Ibid. С. 18.

¹¹ Ibid. С. 30.

¹² Ibid. С. 44.

Окрім помістя в Томашівці, М. і Ф. Мейєндорфи купили ще одне помістя в селі Ягубець теж Уманського повіту. Його власниця княгиня Надія Олексіївна Трубецька була давньою приятелькою Марії Мейєндорф і часто навідувалась до неї в Томашівку. Одного разу і Марія Мейєндорф навідалась в Ягубець і дізналася, що Н. Трубецька хоче продати помістя. Воно перебувало в оренді й було високоприбутковим: у власності поміщика було 1 635 дес. землі¹³. Взявши позику у Дворянському Банку, Мейєндорфи купили Ягубець і влітку 1897 р. перебралися туди. Потім щоліта вони приїздили туди та займалися заготовками на зиму ягід і фруктів. М.Ф. Мейєндорф згадувала, що у них була американська сушильна піч і вони самі обривали вишні, яких у помісті була сила-силенна. Під керівництвом матері доньки обривали вишні, драгливали їх, сушили, пересипали цукром й отримували смачні сухофрукти. Варили варення з груш, яблук, сушили яблука та все це добро забирали з собою у Петербург¹⁴.

Окрім Томашівки й Ягубця Мейєндорфи володіли ще одним помістям біля села Вільшана Слобідка. Історія села пов'язана з селом Вільшанка, яке на початку ХІХ ст. належало до Торговицького ключа маєтків графа Потоцького. З часом землі навколо Вільшанки захопив Фома Метелицький, який, за легендою, програв у карти своєму братові 300 га землі разом з кріпаками, яких переселили на інший берег річки Ятрань і поселення назвали Вільшана Слобідка. За іншою версією, Фома Метелицький у 1830 р. поділив свої землі між синами Францом та Андріаном і частину кріпаків з Вільшанки переселив на середню течію безіменної річки, назвавши нове поселення Слобідкою. Пізніше Ф. Метелицький продав Вільшану Слобідку баронові Ф.Є. Мейєндорфу, який збудував нове помістя, заклав великий сад і викопав ставок. А колишній панський маєток барон продав земству, яке організувало у ньому прокатний пункт сільськогосподарських машин.

М.Ф. Мейєндорф згадувала, що Вільшана Слобідка була куплена батьками одночасно з Томашівкою, але відразу була віддана в оренду. Це помістя вона називає невеликим – 400 дес. землі. З часом барон почав сам займатись помістям і сім'я на літо приїздила у Вільшану Слобідку. Будинок був малим для великої сім'ї, «майже без саду, поряд з сільським вигоном, тобто зовсім близько від села. У 1902 р. батьки задумали побудувати інший будинок, подалі від села. Батько почав з того, що у вибраному ним дуже мальовничому місці розвів сад», – написала у спогадах М.Ф. Мейєндорф¹⁵.

Молодий сад потрібно було поливати. На сільськогосподарській виставці у Петербурзі подружжя Мейєндорфів звернуло увагу на винахід інженера Трємбовельського – оригінальний таран, що здатний піднімати воду на велику висоту. Інженера запросили у Вільшану Слобідку, він зміряв швидкість течії мілководної, але швидкої річки і визначив, що вона зможе дати достатню кількість води. За настановами інженера була збудована гребля потрібної висоти. З одного її боку утворився великий став, а з іншої – низько падаюча вода текла по широкій трубі до винайденого інженером апарату, який і змушував воду підніматись вузькою трубою на дуже віддалений і високий край майбутнього помістя. Спорудження водогону було успішним і будь-яка ділянка саду могла зрошуватись без особливих зусиль. Дорога довкруг саду пролягала від ставка в низовині до кутка садиби, де

---

¹³ Местные известия. *Киевлянин*. 1911. 16 мая. С. 3.

¹⁴ Мейєндорф М.Ф., баронесса. Воспоминания... С. 76.

¹⁵ Ibid. С. 113.

постійно наповнювався бак води. Надлишком води поливали посаджені вздовж дороги пірамідальні тополі. Поливна система працювала безупинно, а надлишкова вода обтікала тополі та стікала у ставок.

Досить детально у «Спогадах» описане будівництво будинку на новій садибі. М.Ф. Мейєндорф зазначає, що 1905 р., коли горіли старовинні помістя по усій імперії, «мирне населення нашого глухого кутка брало участь у будівництві поміщицького будинку»¹⁶. Він будувався за технологією зведення селянських хатів – з дерева і глини, замішаної з соломомою та половиною. Кінцями місили глину, яку жінки подавали чоловікам, а вже ті заповнювали нею спеціально зроблені господарем форми і стіни швидко здіймалися вище й вище. Баронеса згадувала, що її батько цілими днями перебував на будівництві, навіть обід йому приносили туди. Будинок зводився на гранітному фундаменті, стіни були глиняні і зверху обштукатурені, а покрівля була металева, фарбована. Переселилась сім'я у новий будинок влітку 1906 р., а старий з 11 десятинами орної землі віддали земству для влаштування так званого «дослідницького поля», – зазначала М.Ф. Мейєндорф¹⁷.

Нове помістя назвали «Бабушкін Хутір» і щоліта приїздили туди великою родиною. У новому будинку місця вистачало усім: окрім вітальні, столової та кабінету, на нижньому поверсі було чотири великі та дві малі спальні, а на верхньому ще п'ять великих спалень. Усі господарські приміщення, тобто кухня, пральня та кімнати для прислуги знаходились у флігелі, теж двоповерховому, який з'єднувався з головним будинком критим переходом.

За «Спогадами» складається уявлення і про оточуючу будинок місцевість. М.Ф. Мейєндорф писала, що якщо вийти з вітальні на балкон, то відкривається вид на простору галявину, оточену молодими хвойними та листяними деревами. Праворуч – невеликий видолинок, що був зарослий густими кущами і відділяв декоративний сад від молодого фруктового. Галявина похило спускалася до звільненої з-під гаті річки, яка текла своїм звичайним руслом. Там росли старі дерева. З лівого боку сад завершувався обривом, який здавна заріс непрохідними кущами. Далі простягався заливний луг, а за ним текла невелика річка, в яку впадала перепинена у садибі річечка. Та річка теж була вузькою та швидкою, з кам'янистим дном, неглибока і саме вона вважалась межею помістя. На іншому березі перепиненої річечки, на узвишші знаходився будинок управителя маєтком й усі господарські будівлі. Вода для худоби та поливу подавалася туди у такий самий спосіб, а для пиття воду привозили діжкою з джерела, що знаходилось у долині¹⁸.

Цікавим штрихом до історії маєтку біля села Вільшана Слобідка є спогад М.Ф. Мейєндорф про його управителя. Після смерті батька – Федора Єгоровича Мейєндорфа – справи з управителем і селянами вів син Юрій, помістя якого знаходилось у Томашівці. Авторці «Спогадів» важко було глибоко вникати у господарські справи так як вона більше часу проводила в Одесі чи Петербурзі. «На щастя, керуючий був чесним і знаючим чоловіком. Тільки мав він неприємний характер – самовпевнений і навіть, можна сказати, нахабний. То він не спитавши дозволу починав будувати необхідні, на його думку, для господарства будівлі, то купляв прекрасну пару коней для свого власного виїзду. Він добре знав, що ми з матір'ю не могли обійтись без нього, і давав нам це відчуття.

---

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibid. С. 114.

¹⁸ Ibidem.

Були в управителя і переваги. У нього склалися добрі відносини з усіма робітниками і селянами. Вони цінували у ньому доброго господаря і справедливу людину. У той передреволюційний час це була дуже цінна якість¹⁹. Авторка «Спогадів» зазначає, що її батько, приймаючи керуючого помістям на службу, окреслив коло його прав та обов'язків. І що вона сама чула батькове попередження про те, що якщо керуючий вдарить когось з робітників, то підтримки у власника маєтку він не знайде. Мабуть такі настанови керуючий засвоїв добре, тому що отримавши австрійських військовополонених для сільськогосподарських робіт, він дуже пристойно з ними обходився в плані харчування та приміщення для їхнього мешкання. Завідувачка фермою у помісті навіть висловлювала невдоволення тим, що керуючий вимагав багато молока, сиру та масла для «своїх» полонених.

Для звершення сюжету про помістя Мейєндорфів біля Вільшаної Слобідки зазначимо, що у «Спогадах» є інформація про пограбування господарства у роки громадянської війни різними бандами та представниками більшовицької влади. Після смерті матері у квітні 1920 р. авторка «Спогадів» приїхала з Одеси до сестри Ольги в Умань, яка після вбивства чоловіка Я.А. Куломзіна залишилась вдовою з п'ятьма дітьми. Двоє її старших синів Микита та Федір були прийняті на роботу в «Софіївку», точніше – на молочну ферму Уманського училища садівництва. Завдячуючи цьому сім'ї виділили у будинку для робітників дві кімнати у нижньому поверсі з цементною долівкою і дали корову, так як меншим дітям було шість, чотири та два роки. Марія Федорівна допомагала сестрі з дітьми і теж влаштувалась на роботу птахівницею. Обидві сестри знали, що їхній маєток біля Вільшаної Слобідки знищений.

Та коли трапилась нагода поїхати на «Бабушкін Хутір», Марія Федорівна відвідала дороге серцю місце. Замість будинку вона побачила попелище. Спочатку будинок був пограбований, потім розібраний, а вже потім спалено бібліотеку та непотрібний хлам. Залишився кам'яний фундамент і залишки глиняних стін. Сад ще зберігся так як радянська влада передала його працюючим там селянам. Два ряди яблунь були виділені священнику-монаху Фавсту, який поставив у саду кілька вуликів²⁰.

Авторка «Спогадів» усім членам сім'ї приділяє достатньо уваги, але з Уманщиною найбільше був пов'язаний брат – Юрій Федорович Мейєндорф (1873–1919). Народився він у Томашівці, вищу освіту здобув у Петербурзькому інституті цивільних інженерів, який випускав будівельників та архітекторів. У лютому 1900 р. 27-річний Юрій став женихом 17-річної Наталії, княгині Долгорукової («Наленьки»). Її батько був предводителем дворянства Чернігівської губернії, а мати – Марія Голіцина у дівочтві – була дуже багатогою. Батько до заміжжя Наталії не дожив, а мати хотіла, щоб весілля її доньки надовго запам'ятали чернігівські знайомі, і тому пишні урочистості відбулися в її родовому помісті Тополі Новозибківського повіту. Молода сім'я поселилася у Петербурзі на дачі принцеси Альтенбурзької. Навесні 1901 р. Юрій тяжко хворів тифом і молода дружина з маленьким сином Миколою тимчасово мешкала у своєї матері. Згодом він видужав і продовжив свою службу.

У Петербурзі Юрій Мейєндорф служив в Удільному Відомстві. Це була державна установа, що з 1797 по 1917 рік здійснювала управління майном (удільними землями,

---

¹⁹ Ibid. С. 131.

²⁰ Ibid. С. 174.

помістями, а до 1863 р. – також удільними кріпосними селянами) імператорської сім'ї. Та коли у владних колах заговорили про своєчасність запровадження виборних земств у Південно-Західному краї, Ю.Ф. Мейєндорф захотів стати земським діячем. Для цього йому потрібно було мати земельну власність. А тому батьки, – згадує М.Ф. Мейєндорф, – зайнялися проектом поділу своєї власності між дітьми. Тоді вони мали помістя у Томашівці, Вільшаній Слобідці й Ягубці на Уманщині і в селі Комарівці Подільської губернії. Основою поділу був принцип рівних частин для кожної дитини. Оцінивши кожне помістя, батьки Мейєндорфи подарували їх своїм синам, зобов'язавши їх виплатити сестрам відповідний капітал грошми. На кожную доньку припадало по 75 тис. рублів, а діти покійної старшої доньки Аліни (два хлопчики) мали успадкувати ділянку землі біля Одеси, одеські приморські дачі, дачу на Кам'яному Острові в Петербурзі та «Бабушкін Хутір» (біля Вільшаної Слобідки) після смерті Марії та Федора Мейєндорфів. Синам діставалися: Юрію – Томашівка, Василеві – Ягубець, Левові – Комарівці. Отримавши у подарунок Томашівку, Юрій Федорович Мейєндорф взяв участь у виборах Уманського земства та був обраний Головою Земської управи Уманського повіту.

Губернська газета «Киевлянин» від 14 серпня 1911 р. повідомляла про затвердження результатів земських виборів київським губернатором 12 серпня. В Уманському повіті головою Земської управи обрано барона Ю.Ф. Мейєндорфа, а членами Управи – А.Є. Єлисеєва і Л.В. Костенка²¹. До обрання він обіймав посаду повітового предводителя дворянства, але численні обов'язки не давали можливості йому зануритись у земську діяльність і тому він склав із себе повноваження предводителя²². За спогадами його сестри, земська діяльність його дуже приваблювала і, деякою мірою, відповідала його характеру. «Він успадкував від матері здатність постійно щось затівати і виконувати ці затії. Під його керівництвом Уманський повіт покритися дорогами, відремонтованими мостами і греблями, школами, відкритими у кожному селі та присілку, земськими лікарнями у багатьох селах і містечках і, нарешті, телефонним зв'язком, що з'єднував найвіддаленішу глушину. Річний бюджет він укладав не за загальноновизнаним порядком: спочатку рахував наявні на руках гроші, а потім будував необхідне. Він чинив навпаки: спочатку оцінював необхідне поліпшення, а вже потім відшукував для цього кошти»²³. На посаді Голови повітового земства Ю.Ф. Мейєндорф прослужив дві каденції – два триріччя. Правда, друге триріччя не було таким успішним через початок війни у 1914 році.

Очолоючи Земську управу Уманського повіту, Ю.Ф. Мейєндорф мешкав з сім'єю у власному будинку в Умані. Старшому його синові Миколі було біля десяти років, а молодшій із трьох доньок – два, коли під час пологів померла його дружина Наталія Миколаївна Мейєндорф. Вести домашнє господарство та виховувати чотирьох дітей йому допомагала молодша сестра – Катруся Мейєндорф. На літо сім'я з Умані виїздила до Томашівки, де була могила покійної дружини. Будинок Ю.Ф. Мейєндорфа в Умані вистояв у лихоліття громадянської війни й усіх економічних експериментів і надовго пережив своїх власників. У роки радянської влади у ньому у різний час знаходились вендиспансер, дитяча поліклініка, воєнний шпиталь, жіноча консультація, молочна кухня. У 1988 р. будинок був

---

²¹ Утверждение земских выборов. *Киевлянин*. 1911. 14 августа. С. 4-5.

²² Отставка бар. Мейендорфа. *Киевлянин*. 1911. 6 августа. С. 3.

²³ *Мейендорф М.Ф.*, баронесса. Воспоминания... С. 122.

знесений і на його місці 1989 р. почалось будівництво нового корпусу Уманського педінституту (тепер – УДПУ імені Павла Тичини).

З початком Першої світової війни до армії були мобілізовані і Юрій, і Василій Мейєндорфи. Перший очолював Управу Уманського повітового земства, а другий був інженером шляхів сполучення та служив начальником дистанції однієї з прилеглих до Петербурга залізниць. Їхня сестра писала з цього приводу: «Що вони знали про військову справу? Юрій хоч відбув рік добровольцем на військовій службі. Молодим людям, що навчалися у середній та вищій школі, надавалось право записуватися добровільно на військову службу. Тому вони не підлягали призову, а відбувши по завершенню навчання рік солдатами, склали офіцерський екзамен і числились офіцерами запасу. Василь і цього не зробив, так як через вивих коліна не підлягав військовій повинності. Стільки ж мало розумілася на військовій справі величезна кількість цивільних обивателів, які числилися офіцерами запасу і потрапили неочікуваним чином на поле битви»²⁴.

Зі «Спогадів» відомо, що зиму 1915-1916 рр. діти Юрія Федоровича з його сестрою Катєю провели в Одесі на дачі, а влітку виїхали на «Бабушкін Хутір» біля Вільшаної Слобідки. Сам він був на фронті. У 1917 р. він повернувся звідти та продовжував свою роботу у повітовій земській Управі. На зиму 1917-1918 років він перевіз дітей і сестру до Умані, де мав одноповерховий, але чималий будинок з садом. Незмінним оточенням трьох доньок Ю.Ф. Мейєндорфа були Настенька (Анастасія Степанівна Дашкевич) і пані Людвіга. А з сином Миколою займався учитель-швейцарець, який усіх чотирьох дітей навчав французькій мові. Настенька була дівчиною-сиротою, яка виросла у тещі Ю.Ф. Мейєндорфа, княгині Долгорукової, а після смерті Наталії Миколаївни її приставили до дітей покійної, для яких вона була і вчителькою, і вихователькою, і старшою подругою. Панна Людвіга була сестрою керуючого мастком Ю.Ф. Мейєндорфа в Томашівці Рудольфа Карловича Гуля. Вона вела домашнє господарство і, будучи старшою, наглядала за Настенькою та дітьми. На літо 1918 р. Ю.Ф. Мейєндорф з усім сімейством поїхав з Умані у Томашівку.

Подальші життєві стежки Ю.Ф. Мейєндорфа у «Спогадах» описуються так: пізньої осені 1918 р. він приїхав з Умані на «Бабушкін Хутір» біля Вільшаної Слобідки разом з уманським повітовим предводителем дворянства Ерастом Костянтиновичем Андрієвським. Останній був наляканий і дуже збуджений, а тому сидів у темній кімнаті поки запрягали коней. Він просив Юрія Федоровича допомогти йому втекти подалі від Умані і той відвіз його за 45 км на станцію іншої залізниці. Поїхав він з Е. Андрієвським і далі, але зберігаючи таємницю, нікому не сказав куди саме повела їх подальша дорога. У вирі громадянської війни поштовий і залізничний зв'язок був паралізований і Ю.Ф. Мейєндорф швидко повернутися не зміг. Влітку 1919 р. Юрій і Лев Мейєндорфи зустрілися зі своєю сестрою Ельветою в Анапі, недалеко від Новоросійська.

На початку вересня 1919 р. брати Мейєндорфи почали збиратися до повернення в Умань. Біла армія вже підходила до Уманського району і брати планували з нею зайти до міста. Вони знали, що з «Бабушкіного Хутора» їх родина перебралася до села Вільшана Слобідка й оселилася у свого колишнього агронома. Дійшовши до річки, що була

---

²⁴ Ibid. С. 130.

природною межею батьківського помістя, брати сіли відпочити під копицею сіна. Упізнавши їх, двоє чоловіків попередили, щоб далі вони не йшли, бо там махновці. Але вони рушили далі й були заарештовані. Їх доправили у містечко Дубова, а звідти вночі повезли в село Крутеньке, де і вбили.

Губернська газета «Киевлянин» відгукнулася на смерть Мейєндорфів повідомленням 25 вересня 1919 р. та некрологом Ю.Ф. Мейєндорфа 26 вересня 1919 р. Про обставини смерті «Киевлянин» писав, що разом з Ю.Ф. Мейєндорфом загинув його брат барон Л.Ф. Мейєндорф і зять Куломзін. «Загибель названих осіб сталася при таких обставинах. Брати барони Мейєндорф прибули до Умані слідом за військами 2-го корпусу. З Умані вони вирішили поїхати у помістя барона Ю.Ф. Мейєндорфа. Там їх затримали селяни-махновці, піддали тортурам і вбили»²⁵. Автор некрологу Ан. Савенко, який був з Ю.Ф. Мейєндорфом в останні місяці його життя, теж повідомляв про манівці барона. Він повідував, що наприкінці минулого року, тобто 1918, у період петлюрівської влади, Ю.Ф. Мейєндорф на простому возі, сам керуючи кіньми, добрався до Одеси. Коли французьке командування здало Одесу банді Григор'єва, він на своєму возі виїхав з Одеси при обозі штабу бригади генерала Тімановського. Ан. Савенко теж залишив Одесу і вони удвох, коли пішки, а коли кіньми подолали шлях від Одеси до гирла Дністра, переправились у Бессарабію та дісталися до Кишинєва. Їм, російським біженцям, – писав А. Савенко, – покинутим союзниками та переслідуваним румунами, іноді було дуже важко. Але енергійний, вічно бадьорий і життєрадісний барон підтримував бойовий дух. З Кишинєва добралися до Тульчі, а звідти на вантажному пароплаві «Віолетта» прибули до Новоросійська. Звідти шлях проліг до Кисєва і, дізнавшись про почате частинами військ 2-го корпусу просування в уманському напрямку, Ю.Ф. Мейєндорф негайно поїхав у район розташування військ корпусу. Слідом за військами він вирушив до Умані, а вже звідти разом з братом і зятем вирушив до батьківського помістя»²⁶.

Відомий на Уманщині громадський діяч П.Ф. Курінний у своєму щоденнику 30 вересня 1919 р. теж написав про смерть Ю.Ф. Мейєндорфа. Його інформація має деякі нюанси щодо шляху повернення барона до Умані, але щодо обставин його загибелі співпадає з офіційною. Сумною новиною для Умані було повідомлення про смерть братів Ю.Ф. і Л.Ф. Мейєндорфів і зятя їхньої родини Якова Анатолійовича Куломзіна. «Деталі убивства: Юрій Федорович повертався з-за кордону, де він знаходився з часу вигнання Гетьмана Павла Скоропадського... З м. Тального (до якого він прибув залізницею) пішки вирушив до «Бабушкіного Хутора», біля сіл Крутеньке і Вільшана Слобідка, де знаходилась його сім'я... Але потрапив у руки банди махновців, яка знаходилась у той час у тій місцевості під керівництвом Атамана банди Махно... Останній його, брата і зятя арештував і, не допустивши до сім'ї, піддав усяким мукам і наказав убити усіх трьох... Юрія і Лева забили палицями, а Куломзіна розстріляли... Махно власноруч добивав їх прикладом гвинтівки, розтросивши голови... Муки їх були жахливі... Це видно з того, що очі у них виколоті штиками...»²⁷.

---

²⁵ Трагическая смерть баронов Ю. Ф. и Л. Ф. Мейендорфов. *Киевлянин*. 1919. 25 сентября. С. 3.

²⁶ Барон Ю. Ф. Мейендорф (Некролог). *Киевлянин*. 1919. 26 вересня. С. 2.

²⁷ Умань та уманчани очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгалю, Є. П. Панчук. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 76.

У «Спогадах» викладена детальна інформація про останні дні Ю.Ф. і Л.Ф. Мейєндорфів завдячуючи таким обставинам. Коли 9 вересня 1919 р. махновці арештували Якова Куломзіна, то його дружина – Ольга Федорівна (Мейєндорф у дівочтві) поїхала з ним: їх відвезли у село Крутеньке й Якова Куломзіна розстріляли, а вона повернулася, так як усіх арештованих жінок відпустили. Але коли ще від батьків не було ніяких звісток, їх тринадцятирічний син Федір збирався піти за 8 км у с. Крутеньке щоб знайти їх. У агронома з Вільшаної Слобідки, який прийотив Мейєндорфів бо їхнє помістя розграбували, жив тоді дорослий племінник Жорж, який і пішов у Крутеньке, а потім розповів про жорстоке вбивство Юрія і Лева Мейєндорфів. Перед смертю Ю.Ф. Мейєндорф ще написав листа матері та своїм дітям, текст якого наводиться у «Спогадах». Як тільки російські війська зайняли Умань, то Мейєндорфам була надана допомога у захороненні вбитих. В Уманському військовому соборі 14 вересня 1919 р. була відправлена панахида, теплі слова про Юрія Федоровича Мейєндорфа говорили священник з села Томашівка та товариші по службі в Уманському земстві. Братів і зятя Мейєндорфів поховали з лівого боку собору²⁸.

Похорон Ю.Ф. і Л.Ф. Мейєндорфів та Я.А. Куломзіна описаний і в щоденнику П.Ф. Курінного. З його запису відомо, що похорон був велелюдним так як енергійною діяльністю в земстві Ю.Ф. Мейєндорф заслужив авторитет серед уманців. Богослужіння здійснювали три священники – Н. Купрієвич, Н. Гаврик (з Томашівки) і М. Сергієв з монастирським дияконом. Після богослужіння, промови виголосили священник з Томашівки, представники Міської управи, суду, Земської управи. Усіх трьох убитих поховали біля військового собору²⁹. Могили не збереглися, тепер це територія парку.

Місцем пам'яті про Мейєндорфів на Уманщині є могила Наталії Миколаївни, дружини Юрія Федоровича Мейєндорфа, у селі Томашівка Уманського району. Мешканці села доглядають за нею і передають від покоління до покоління розповіді про благодійництво баронеси, у дівочтві княгині Долгорукової. Наталія Миколаївна Мейєндорф (1882-1912) померла молодою, але залишила по собі добру пам'ять. Вона допомагала чоловікові у земських справах, опікувалась медичним обслуговуванням селян: під її керівництвом була заснована лікарня на шість ліжок. Опікувалась школами у селах Томашівка й Осітна. Фінансово підтримувала освіту в Уманському повіті, у пам'ять про що після її смерті в Уманській жіночій гімназії виплачувалася стипендія імені баронеси Мейєндорф. Підтримувала хор у Томашівці, надавала фінансову допомогу читальням, бібліотеці в Умані. Великою її заслугою був розвиток кустарництва на Уманщині.

У серпні 1910 р. губернська газета «Киевлянин» писала, що кустарні промисли в значній мірі своїм розвитком завдячують ентузіастам у цій справі. В Уманському повіті селянський кустарний промисел, в основному ткацтво та вишивання, розвивався завдяки старанням баронеси Мейєндорф. Вона сприяла й оформленню відповідної експозиції на Уманській сільськогосподарській виставці 1910 р.³⁰. За півтора наступні роки кустарництво в Уманському повіті пустило глибоке коріння, – писав «Киевлянин» у 1912 році. Товариство доморобців об'єднувало 28 осіб. Прибутки товариства склали 1 969 руб., з яких 688 руб.

---

²⁸ Мейєндорф М.Ф., баронесса. Воспоминания... С. 159.

²⁹ Умань і уманчани очима П.Ф. Курінного... С. 78-79.

³⁰ Уманская выставка. Киевлянин. 1910. 30 августа. С. 3.

33 коп. отримано від продажу вироблених товарів Київському кустарному складові. Витрати на підтримку доморобства склали 1 329 руб. 50 коп. На удосконалених ткацьких «станках-самольотах» працювало 16 жінок і при них навчалось 27 учасниць, а вишиванням займалося більше 80 осіб³¹.

У примітках до «Спогадів» цитується випущений в Умані 1912 р. вже після смерті Н.М. Мейєндорф збірник статей «Памяти баронессы Наталии Николаевны Мейєндорф», у якому йдеться про її роль у розвитку кустарних промислів. Зазначається, що її діяльність на цьому поприщі розпочалася ще в 1906 р., а поширення кустарництва в Уманському повіті відбувалося з ініціативи та завдячуючи енергійній діяльності Н.М. Мейєндорф. Нею були придбані перші «станки-самольоти» замість селянських старих, була запрошена інструкторша для витончених і художніх робіт, організований збут виробів і 1910 р. відкрите відділення Київського Кустарного Товариства в селі Томашівка. Ткачам і вишивальницям Н.М. Мейєндорф відвела перший поверх у своєму будинку. А ще багато часу вона віддавала земству. Вона часто відвідувала засідання різноманітних комісій в Уманській Земській управі й особливо цікавилась шкільництвом. Піклувалася вона й ув'язненими в уманській тюрмі: збільшувала тюремну бібліотеку, часто відвідувала тюрму і в особистих бесідах з в'язнями проявляла свою безмежну доброту. У неділю 29 січня 1912 р. з ініціативи Н.М. Мейєндорф в Умані влаштовувався благодійний вечір для допомоги голодуючим. І в розпал вечора баронеса померла³².

Авторка «Спогадів» зазначає, що Наталія активно займалася благодійністю, точніше організацією усяких корисних закладів (лікарень, чайних, читалень). А померла вона від еклампсії під час пологів 29 січня 1912 р. напередодні організованої нею благодійної вистави, на яку усі квитки були продані, але з поваги до неї виставу відмінили³³. Колективні співчуття родині були висловлені від службовців Уманського Земства, від Уманського відділення Київського кустарного товариства, від Єврейського товариства допомоги бідним породіллям м. Умані, що свідчить про подячну оцінку громадської діяльності Н.М. Мейєндорф. Поховали її біля церкви в селі Томашівка.

Таким чином, констатуємо, що спогади М.Ф. Мейєндорф про свою родину є цінним інформативним джерелом для вивчення історії Уманщини останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Завдячуючи їм вдалося з'ясувати справжню причину появи у селі Томашівка Уманського повіту представників баронського роду Мейєндорфів, що був пов'язаний з усією російською аристократією, дізнатися про процес адаптації представників соціальної еліти до сільського побуту. Окремими сюжетами спогадів доповнена історія уманських сіл Томашівка, Вільшана Слобідка, Ягубець. Стосовно Вільшаної Слобідки, то детально описана місцевість, де будувалось помістя Мейєндорфів, описана технологія зведення будинку за зразком будівництва селянських хат, наводяться відомості про будівництво греблі та створення системи поливу саду, повідомляється про пограбування та руйнування маєтку.

Спогади Марії Федорівни Мейєндорф складають цілісне уявлення про особистість Голови Земської управи Уманського повіту – Юрія Федоровича Мейєндорфа, який тричі

---

³¹ Умань, Киевской губернии. *Киевлянин*. 1912. 23 апреля. С. 5.

³² *Мейєндорф М.Ф.*, баронесса. Воспоминания... С. 296.

³³ *Ibid.* С. 126.

упродовж 1911–1919 рр. обирався на цю посаду. Розповідь сестри про жорстоке вбивство брата підтверджує правдивість офіційного повідомлення в пресі та інформації з щоденника П.Ф. Курінного про смерть барона Ю.Ф. Мейєндорфа.

Життєпис родини Мейєндорфів уточнює місце розташування будинку Юрія Федоровича та Наталії Миколаївни в Умані. До сьогодні він не зберігся і єдиним меморіальним місцем пам'яті про Мейєндорфів на Уманщині є могила дружини Юрія Федоровича Наталії Миколаївни в селі Томашівка. Тамтешні мешканці опікуються її благоустроєм дотепер і з покоління до покоління переказують розповіді про благодійність баронеси, про її піклування школою, лікарнею для селян, сільським хором, розвитком кустарних промислів.

Завдячуючи спогадам М.Ф. Мейєндорф доповнена місцева історія, а історико-краснавчі дослідження можуть розвиватися у напрямку персоніфікації локальної історії, тобто з'ясування взаємовідносин Мейєндорфів з тодішнім місцевим населенням краю.

Tatyana Kuznets

The History of Uman Region in the Biography of the Meyendorff's Family

Abstract: The article systematizes and compares with other historical sources some fragments from the history of the Uman Region that were discovered in the memories of Maria Meyendorff about her family. First of all, it is a description of estates in the villages of Tomashivka, Yagubets, and Vilshan Slobidka of the Uman District in the second half of the 19th and early 20th centuries, the lifestyle of an aristocratic family and its adaptation in the environment of the Ukrainian peasantry, life vicissitudes during the years of social transformation. Based on the memoirs of M. Meyendorff, the biography of Yuri Fedorovych Meyendorff, who was elected three times as the Chairman of the Zemstvo Administration of the Uman County from 1911 to 1919 is compiled, which expands knowledge about the activities of the local self-government body – the Uman Zemstvo. Information about the murder of Yuriy Meyendorff's brother gleaned from the memoirs of M. Meyendorff verified the reports of the periodical press and the diary entries of the contemporary public figure P.F. Kurinnyi about the death and funeral of the head of the Uman Zemstvo.

The article clarifies the real reason for the appearance in the village of Tomashivka of the Uman District of representatives of the baronial family Meyendorff, which was connected with the entire Russian aristocracy, and illustrates the process of adaptation of representatives of the social elite to rural life. The stories that supplement the history of the Uman villages Tomashivka, Vilshana Slobidka, and Yagubets are highlighted from the memories. With regard to Vilshanaya Slobidka, the area where the Meyendorffs' estate was built is described in detail, the technology of building a house modeled on the construction of peasant huts is described, information is given about the construction of a dam and the creation of a garden irrigation system, and the robbery and destruction of the estate is reported. The article collects materials that make up a complete picture of the personality of the Chairman of the Zemsky Board of the Uman District – Yuriy Fedorovych Meyendorff and his wife Nataliya Mykolaivna, who was

a well-known philanthropist in the Uman Region. She took care of the school, opened a hospital for the peasants, supported the prisoners of the Uman prison, took care of the reading room and the village choir. Her great merit was the organization of handicrafts, the activities of which brought income to the peasants.

The reasons for honoring the memory of N.M. Meyendorff by the inhabitants of the village of Tomashivka, whose grave is still cared for by the villagers, are highlighted. Confirmed information about the location of Yurii and Natalia Meyendorff's house in Uman.

Keywords: biography, family biography, memories, Meyendorff family, Uman County Zemstvo, Uman County